

ПІДГОТОВКА «ЗВОДУ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ»: НАУКОВІ НАПРАЦЮВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті висвітлюється історія та сучасний стан масштабного проекту в культурній сфері – підготовка фундаментального 28-томного видання «Звід пам'яток історії та культури України», основи Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Аналізуються організаційні заходи, наукові засади видання, проблеми дослідження і збереження нерухомих історико-культурних об'єктів у різних регіонах України.

Ключові слова: пам'ятки, культурна спадщина, нерухомі історико-культурні об'єкти, регіон, «Звід пам'яток історії та культури України», Державний реєстр нерухомих пам'яток України.

Характерним явищем сучасного культурного та наукового процесу стали підвищений інтерес усіх верств суспільства до історичного минулого, джерел своєї історії, боротьби українського народу за здобуття незалежності. Важливе місце в цих процесах відіграє культурна спадщина, яка збереглася до наших днів у вигляді різноманітних об'єктів, що мають універсальну історичну, наукову, культурну і мистецьку цінність [1]. Це, передусім, нерухомі пам'ятки — археології, історії, архітектури, містобудування, монументального мистецтва, науки і техніки, в яких зафіксовані важливі події в історії держави, окремого регіону, міста, села, конкретної людини.

Уявлення про минуле формують чимало складових, однією з яких є візуальний компонент, що включає монументи, пам'ятні знаки, меморіальні комплекси, визначні архітектурні споруди, історичні заповідники, музейні експозиції, цвинтарі загалом чи певні поховання [2]. Меморіальний простір не лише відображає історичне минуле, а й активно формує суспільні погляди громадян, їх відношення до подій та історичних постатей. Завдяки пам'яткам, які посилюють емоційне сприйняття минулого, можна безпосередньо «бачити, чути, торкатися» минулого, чіткіше запам'ятати конкретні факти, уявлення, історичних діячів, реконструювати знакові події і явища.

Робота по виявленню, дослідженню, охороні історико-культурних об'єктів, надання їм статусу пам'яток значно актуалізувалася у ході підготовки «Зводу пам'яток історії та культури України», масштабного проекту з вивчення і збереження культурної спадщини, у підготовці якого об'єдналися зусилля державних установ, громадських організацій, великого загалу пам'яткоохоронців. Задуманий як частина великого загальносоюзного видання «Звід пам'яток

історії та культури України» планувався у контексті підготовки відповідних томів в інших радянських республіках, відповідно до постанови Президії Академії наук СРСР і Міністерства культури СРСР від 2 жовтня 1967 р. «О подготовке Свода памятников истории и культуры СССР» [3]. Ця робота розглядалася як наукова основа для широкого вивчення, охорони і пропаганди історичних, архітектурно-містобудівних, археологічних і художніх цінностей. У майбутньому на основі Зводу планувалася підготовка атласу пам'яток, створення довідкової бази по історико-культурному надбанню країни із включенням її до вітчизняних і міжнародних інформаційних центрів [4].

Науково-організаційна і методична робота покладалася на вчених Інституту мистецтвознавства Міністерства культури СРСР, Інституту історії СРСР та Інституту археології Академії наук СРСР, а також Інституту культури Міністерства культури РРФСР (нині НДІ культурології РФ), які були першими авторами розробки наукових засад видання і методичних рекомендацій по підготовці грандіозної за масштабом роботи [5]. Першими до підготовки Зводу приступили російські і білоруські науковці. В 1966 р. в Інституті мистецтвознавства Міністерства культури СРСР був створений відділ Зводу пам'яток архітектури і монументального мистецтва, на який покладалася організаційна і науково-методична робота. Проект, який планувалося реалізувати упродовж 20 років, виявився набагато складнішим і грандіозним за масштабами. Необхідно було вивчити літературні і архівні джерела, провести обстеження всіх нерухомих пам'яток – археології, історії, архітектури і містобудування, монументального мистецтва, – створити банк даних з відповідним ілюстративним і картографіч-

ним матеріалом. В результаті обстеження тільки Центрального регіону Росії у відділі був створений архів на 70000 пам'яток, а перші підготовлені томи виявилися обсягом 60-80 др. арк. (попередньо – обсяг кожного тому мав становити 24-25 друк. арк.), у кожному було вміщено 1200-1500 ілюстрацій. Накопичений матеріал про пам'ятки було вирішено видавати окремими томами з різних видів пам'яток. До 2006 р. співробітниками відділу Зводу пам'яток архітектури і монументального мистецтва Державного інституту мистецтвознавства видано 8 томів (по областям Центрального регіону), в яких представлені пам'ятки двох видів – архітектури і монументального мистецтва. Водночас підготовлені і видані, починаючи з восьмидесятих років, сім випусків «Памятники архитектуры и монументального искусства»[6].

Чисельний структурний колектив з підготовки Зводу працював в Інституті мистецтвознавства, етнографії і фольклору ім. К.Крапивы НАН БРСР. У видавництві «Білоруська енциклопедія», головним редактором якої був письменник І.П.Шамякін, в 1984-88 рр. виданий семитомний Звід пам'яток історії та культури у восьми книгах білоруською мовою. Кожній області і столиці – м. Мінськ – присвячена окрема книга. Загальний обсяг видання становить 452 др. аркуші. Робота, яка стала основою затвердженого в 1988 р. Списку пам'яток, взятих під охорону держави, удостоєна в 1990 р. Державної премії Білорусії [7].

Певний досвід з дослідження культурної спадщини і підготовки Зводу мають інші республіки на пострадянському просторі. В 1994 р. виданий том Зводу пам'яток історії та культури Казахстану, який став основою для складання Списку пам'яток історії та культури Казахстану. Із зареєстрованих 25 тис. пам'яток, що знаходяться на державному обліку, до Списку увійшло 218 об'єктів республіканського значення і 11277 – місцевого. Це, передусім, пам'ятки архітектури, містобудування, археології та мистецтва, і незначна кількість об'єктів історії. Підготовка Зводу, робота над яким дещо призупинилася, в центрі уваги вчених Казахстану. Науковці Інституту історії та етнології ім. Ч.Ч.Валіханова висловили своє занепокоєння з цього приводу і виступили з ініціативою відновлення роботи відділу, координатора підготовки «Зводу пам'яток історії та культури Казахстану». Пропозиція культурної і наукової громадськості була підтримана керівництвом республіки в рамках Державної програми «Культурна спадщина», ініційованої президентом Н.Назарбаєвим в 2004 р.

В Україні підготовча робота зі створення Зводу розпочалася в 1972 р. із загальної паспортиза-

ції пам'яток, яка, на жаль, не в усіх регіонах була проведена на належному рівні. Були відсутні загальні відомості про пам'ятки, бракувало матеріалів про значну кількість пам'яток, які не значилися в жодній обліковій документації. Лише після відповідних рішень директивних органів, ухвалених урядом України у 1982 р., були зроблені перші кроки щодо підготовки «Зводу пам'яток історії та культури України». Постанова Ради Міністрів Української РСР «О мерах по обеспечению издания томов Свода памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР», прийнята 3 вересня 1982 р., передбачала реорганізацію редакції «Історії міст і сіл УРСР» Головної редакції Української Радянської енциклопедії у редакцію «Зводу пам'яток історії та культури», заходи з виявлення пам'яток, створення фототеки та бібліографічних матеріалів про пам'ятки історії та культури, залучення до створення енциклопедичної праці державних установ та громадських організацій. Заплановано підготувати 28 томів Зводу – по кожній області, Автономній республіці Крим, містам Києву, Севастополю і українським пам'яткам зарубіжжя.

Робота над «Зводом пам'яток історії та культури України» пройшла кілька етапів. Перший етап пов'язаний з розгортанням дослідницької роботи на місцях, організаційним становленням центральних органів з підготовки Зводу, виходом в 1987 р. першого Каталогу нерухомих пам'яток України – «Памятники истории и культуры Украинской ССР. Каталог – справочник» (К., 1987). Другий етап розпочався з 1986 р., коли з'явилися документи, які заклали науково-організаційні засади по підготовці Зводу, окреслили коло установ та їх завдання по підготовці цієї масштабної праці, аналогів якій немає у світі. В цей період значна увага приділялася формуванню науково-методичних засад, проведенню науково-пошукової роботи в архівах, візуальному обстеженню пам'яток, підготовці матеріалів до «Зводу пам'яток історії та культури України» по окремим областям із залученням науковців і місцевих пам'яткоохоронців.

Від проголошення незалежності України в 1991 р. розпочався третій період підготовки Зводу. Якщо у другій половині 1990-х років із-за недостатнього фінансування робота над томами Зводу в багатьох регіонах практично була зведена нанівець, то певні зрушення в охороні культурної спадщини України, відповідно і в роботі над «Зводом пам'яток історії та культури України» відбулися після прийняття Закону України «Про охорону культурної спадщини», Указів Президентів України «Про забезпечення підготовки і випуску багатотомного енциклопедичного видання «Звід

пам'яток історії та культури України» (2000 р.), «Про додаткові заходи по підготовці і випуску багатотомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України» (2007 р). Прийняття Указів не вирішило всіх проблем, але вони підняли «Звід пам'яток історії та культури України» до загальнонаціонального значення.

Робота з підготовки «Зводу пам'яток історії та культури України» в регіонах здійснюється з різною інтенсивністю. Особливо значний доробок належить авторському колективу у підготовці Зводу по м. Києву, вихід якого був запланований на 1994 р. В ході роботи над Зводом відбулися зміни структури тому. Редакційна колегія тому Зводу по м. Києву розраховувала видати матеріал про пам'ятки Києва у двох частинах. За пропозицією голови міської редколегії тому «Київ» академіка П.Тронька вирішили готувати видання у двох томах, трьох книгах. Пізніше було прийнято рішення, що перший том вийде не в двох, як раніше планувалося, а в трьох частинах.

Якщо на початковому етапі роботи Словник пам'яток історії та культури по Києву, складений на основі анотованих списків, включав 550 пам'яток, причому 296 – братські і одиночні могили, то на кінець 1986 р. кількість пам'яток становила 634 об'єкти [8]. За даними Київського науково-методичного центру по охороні, реставрації та використанню пам'яток історії, культури і заповідних територій головного управління охорони культурної спадщини Київської міської державної адміністрації, станом на 2003 р. на облік перебувало 1629 пам'яток історії, у тому числі виявлених об'єктів – 236 [9]. Результатом наполегливої та цілеспрямованої роботи редакційної колегії, авторського колективу спільно з Головною редакцією Зводу стала підготовка першої книги Зводу по м. Києву (Звід пам'яток історії та культури України. Київ. – Кн.1,ч.1. – К.,1999; ч. II – К.,2004), підготовлена до друку третя частина першої книги, яка опублікована в електронному варіанті на порталі Інституту історії України НАН України.

Вихід книги поклав початок найбільш повному і ґрунтовному виданню в галузі культури України. Загалом у трьох частинах тому «Київ» «Зводу пам'яток історії та культури України» описано 2455 об'єктів історико-культурної спадщини міста всіх видів і типів – наукових біографій про пам'ятки столиці. З них пам'яток історії – 1221, з яких поховань – 146. Зважаючи на те, що не всі пам'ятки історії (поховання) досліджені і описані авторами Зводу, можна дійти висновку, що державні пам'яткоохоронні органи не мають повних даних про об'єкти нерухомої історико-

культурної спадщини міста, а «Звід пам'яток історії та культури України» по м. Києву виконує роль наукового реєстру, яким вони користуються в практичній діяльності.

Кожну частину супроводжує науково-довідковий апарат: список джерел та літератури до кожної статті, покажчики, ілюстративний матеріал: частина 1 – 1366 фотографій, карт, схем, планів, 700 статей, частина 2 – 1646 ілюстрацій, частина 3 – 1585. Готується 2 книга тому «Київський некрополь», до якого увійдуть статті про пам'ятки історії – поховання (бл.3000), пам'ятки монументального мистецтва, архітектури та містобудування (понад 600). Як показує досвід підготовки тому «Київ» «Зводу пам'яток історії та культури України», довелося замінити або уточнити майже половину матеріалів, які готувалися протягом попередніх років. Йдеться про ретельний аналіз взятих на облік об'єктів культурної спадщини, передусім радянського періоду, з точки зору основних критеріїв оцінювання історичних пам'яток, переосмислення частини їх з методологічних позицій сучасної історичної науки і пам'яткознавства, доповнення значним блоком виявлених матеріалів. Аналогічна за своїм змістом робота має бути здійснена і в масштабі всієї країни.

Значний доробок у підготовці томів по м. Севастополю, Київській області, які були рекомендовані до видання. На жаль, видати їх не вдалося. Змінилася політична і соціально-економічна ситуація в країні, пріоритетна програма по підготовці Зводу на певний час відійшла на задній план. Ситуація змінилась на краще після прийняття Указів Президентів України: «Про забезпечення підготовки і випуску багатотомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України» від 11 грудня 2000 р. та «Про додаткові заходи з підготовки і випуску багатотомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України» від 28 листопада 2007 р. На жаль, гальмування дії останнього Указу Президента України щодо фінансування цієї великої роботи призупинило роботу по підготовці Зводу на невизначений час. Припинилась робота Головної редакції «Зводу пам'яток історії та культури України» при видавництві «Українська енциклопедія» ім. М.Бажана, протягом 2010 р. не були профінансовані роботи обласних редколегій, у тому числі Вінницької, Запорізької, Одеської, Тернопільської, Херсонської областей, які не змогли виконати запланований обсяг робіт по дослідженню історико-культурних об'єктів, опрацюванню необхідних матеріалів у місцевих і центральних архівах, у тому числі Російської Федерації.

Аналіз історичних частин томів Зводу, що готуються в областях, засвідчує, що на місцях відсутній системний, науково-обґрунтований підхід до виявлення та обліку пам'яток. У матеріалах до Зводу по Автономній Республіці Крим, Вінницькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Кіровоградській, Харківській областях, по м. Севастополю пам'ятки історії, а також комплексні по археології і історії, історії та архітектурі, які відображають історію IX–XVIII ст., представлені незначною кількістю об'єктів. Більшість пам'яток відображають події новітньої історії України, передусім – це пам'ятки, пов'язані з революційними подіями, громадянською, Другою світовою війнами. За типологічною ознакою переважають поховання – братські та індивідуальні могили воїнів, і значно менше представлені будинки, пам'ятні місця, оборонні споруди, зразки військової техніки (автентичні) тощо. В деяких областях до Словників включені поховання воїнів, учасників радянсько-афганської війни 1979–1989 рр. Так, в Донецькій області 382 могили, у Вінницькій – понад 100 поховань воїнів, загиблих під час цієї війни.

Як відомо, історія Дніпропетровської області тісно пов'язана з історією козацтва. В той же час, пам'ятні місця, пов'язані з розташуванням січей, таборів, битв, козацькі цвинтарі, Кодацька фортеця не знайшли відображення у матеріалах Зводу [11]. В той же час, в області проводиться робота по комплексному обстеженню пам'яток українського козацтва. В результаті експедиції 1997 р., ініційованої Науково-дослідним центром «Часи козацькі» за сприяння Українського товариства охорони пам'яток історії та культури і Центру пам'яткознавства НАН України були досліджені Томаківська, Базавлуцька, Микитинська, Чортомлицька січі. Восени 2005 р. на базі Національного гірничого університету створено Дніпропетровське регіональне відділення Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України, яке займається дослідженням козацької тематики, видає «Січеславський альманах», проводить конференції, ініціює дослідження культурної спадщини, відкриття та встановлення меморіальних дощок, пам'ятних знаків. За даними обласної редколегії в 2010 р. підготовлено 378 статей про пам'ятки, у тому числі 75 – пам'ятки історії [12].

До Словника по Запорізькій області увійшло 11 історико-культурних об'єктів, які відображають історію України до XX ст., у тому числі 5 об'єктів – комплексні пам'ятки історії, архітектури і містобудування, пов'язані з воєнною

історією. Це укріплення, що входили до складу Дніпровської оборонної лінії, збудованої під час російсько-турецької війни 1768–74 рр. Однак у матеріалах до Зводу відсутня низка важливих об'єктів, у тому числі пам'ятне місце розташування фортеці Д.Вишневецького (Байди), прообразу Запорозької Січі.

Поруч з нехтуванням історичним принципом відбору об'єктів з точки зору, передусім, їхнього етносоціального та світового значення, відсутня й недооцінка наукового критерію визначення нерухомих пам'яток (як реальних свідків історичних подій, синхронних з ними у часі). Це виявляється, зокрема, у включенні до складу пам'яток історії пам'ятних знаків на честь знаменних подій та визначних діячів. Це характерно для матеріалів по Донецькій і Луганській областях, до яких включені пам'ятні знаки, встановлені на честь подій і окремих персоналій. Із 1716 історико-культурних об'єктів Донецької області тільки 5 – пам'ятки XVII–XVIII ст., у тому числі пам'ятне місце Кальміуської паланки, однієї з восьми паланок Запорозьких Вольностей. У місті Селидове (Донецька обл.) пам'ятне місце козацького сторожового поста відзначено триметровою скульптурною композицією (ск. П.Гевеке), пам'ятний знак споруджений на місці перших козацьких поселень у Донбасі, в селищі Гродівка Червоноармійського району [13]. В Луганській області лише 7 пам'яток – відбивають історичні події до 1917 р. [14].

Інтенсивно в останні роки працюють обласні редколегії Сумської, Полтавської областей, де регулярно видаються збірки матеріалів по окремих районах. Так, в Полтавській області видані матеріали до Зводу по Новосанжарському, Решетилівському і Великобагачанському районах, місту Комсомольськ. На виході збірки по місту Кременчук та Лохвицькому району. Значна частина статей, вміщених до видань, це матеріали про пам'ятки археології, підготовлені на фаховому рівні. Серед пам'яток історії переважають поховання – братські та одиночні могили, пов'язані з подіями громадянської і Другої світової війн, а також пам'ятні знаки воїнам-землякам, включення яких до Зводу можливе лише як комплексних пам'яток спільно з братськими могилами радянських воїнів. В той же час непропорційно менше таких типів історичних об'єктів, як цивільні й військові споруди, адміністративні та житлові будинки, зразки військової техніки і зброї, сільськогосподарські машини, встановлені з метою увічнення історичних подій, пам'ятні місця боїв, місця страт жертв нацизму.

У Сумській області видані збірки по м. Глухів, Глухівському і Білопільському районах. Із всьо-

го загалу пам'яток історії Сумської області можна виокремити пам'ятне місце Конотопської битви 1659 р., а також комплексні пам'ятки історії та архітектури – Конотопська і Глухівські фортеці [15]. Матеріали по Кіровоградській області і м. Кіровограду дозволяють стверджувати, що до Зводу і відповідно до Державного реєстру нерухомих пам'яток України не включена як пам'ятка історії, фортеця св. Єлизавети (1753-1821 рр.), з якою пов'язані імена російських полководців О.Суворова і М.Кутузова, а також останнього кошового отамана Запорозької Січі П.Калнишевського [16].

Значний обсяг роботи проведений в Харківській області – створена робоча група з підготовки тому, до написання залучені фахові спеціалісти, проводиться дослідження історико-культурного надбання краю, підготовлений рукопис статей «Харківщина: події і люди, вкарбовані в літопис краю». На жаль, брак коштів уповільнив роботу над томом і навіть підготовлена за матеріалами Харківського тому збірка, так і не видана.

Широко представлені пам'ятки історії в матеріалах Зводу по Вінницькій області. Це залишки фортеці (м. Бар), де відбулася битва військ М.Кривоноса з польсько-шляхетськими військами, сторожовий козацький курган, оборонний рів XVIII ст., оборонний вал XVI-XVII ст., пам'ятне місце переможної битви козацького війська під командуванням І.Богуна в 1651 р. (м. Вінниця), козацькі могили, пам'ятні місця, пов'язані з подіями російсько-турецьких воєн, розташуванням військових таборів, переправами російської армії, залишки фортеці XVI-XVII ст. (с. Буша Ямпільського району), цвинтар [17]. Але з 11 історико-культурних об'єктів, що входять до Державного історико-культурного заповідника «Буша», створеного у Вінницькій області в 2000 р., до Словника пам'яток історії «Зводу пам'яток історії та культури України» по Вінницькій області включені лише дві пам'ятки [18].

Грунтова робота по дослідженню пам'яток та підготовці матеріалів до Зводу проводиться в Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, Хмельницькій і Чернівецькій областях. На відміну від східних і центральних областей України, матеріали до Зводу, які надходять із західного регіону, представлені більш широкою панорамою пам'яток. Цікавий матеріал представлений робочою групою по підготовці тому «Зводу пам'яток історії та культури України» по Тернопільській області, де виявлені і включені до Зводу пам'ятні місця битв, поховання захисників краю від ворогів в різні історичні періоди. В с. Денисів Козівського району на моги-

лі, в якій поховано понад три тисячі козаків, загиблих у травні 1649 р., споруджено пам'ятник (ск. Б.Рудий, арх. В.Гуль). Пам'ятним знаком відзначена братська могила українських козаків у с. Вірлів Зборівського району, які загинули у 1649 р. в ході Зборівської битви, пам'ятне місце загибелі козацького полковника [19] Морозенка, який очолював козацьку кінноту в битві під Збаражем 1649 р. [20] Поблизу с. Окопи Борівського району на березі річки встановлений пам'ятний знак поряд із шістьма дерев'яними хрестами в пам'ять про українських козаків, які загинули під час переправи через Дністер у 1649 р. Напис на хрестах доносить до нас відомості про події тих далеких часів: «Вас тут триста як скло у могилу лягло і ніхто не згадає» [21]. Широко представлені пам'ятки, які віддзеркалюють події, що відбувалися в регіоні під час Першої світової війни, Української революції 1917-21 рр., національно-визвольний рух у ході Другої світової війни і у повоєнні роки – діяльність Української повстанської армії. Виявлено понад 200 кладовищ, братських і одиночних могил воїнів різних національностей, які загинули під час воєнних баталій на українській землі, у тому числі 57 поховань українських січових стрільців, воїнів УГА.

Відділом «Зводу пам'яток історії та культури» по Івано-Франківській області проведена робота з уточнення кількості історико-культурних об'єктів, підготовлені матеріали по Галицькому і Надвірнянському районах, збірка «Звід пам'яток історії та культури України. Івано-Франківськ і села міської ради: пам'ятки археології, історії та мистецтва», яка містить 459 статей про пам'ятки і 311 ілюстрацій [22].

На 75% підготовлені матеріали «Зводу пам'яток історії та культури України» по Закарпатській області, проведені ґрунтовні розвідки по дослідженню всіх видів пам'яток. Рукопис тому містить понад півтори тисячі статей про пам'ятки, з них третина – це пам'ятки історії. У томі понад 800 ілюстрацій, нариси про всі види пам'яток, 603 населені пункти області. Заслуга у підготовці тому робочою групою Зводу, яку понад 10 років очолює ентузіаст пам'яткоохоронної справи, історик, дослідник ранньослов'янського періоду Закарпаття, автор багатьох наукових розвідок С.Пеняк [23].

У ході підготовки тому по Чернівецькій області відділом «Обласна редколегія тому «Зводу пам'яток історії та культури» уточнена кількість пам'яток (2522), у тому числі 794 – пам'ятки археології, 462 – історії, 1048 – архітектури та містобудування, 218 – монументального мистецтва. Представлені пам'ятки

різних видів середньовічної, ранньомодерної і модерної історії, до дослідження яких залучені фахівці Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича, Львівського інституту «Укрзахідпроектреставрація» [24]. Представлена широка панорама пам'яток різних видів, які репрезентують багатонаціональний склад жителів регіону, що населяють і толерантно співіснують на теренах Буковини, поховання представників різних національностей, які загинули в роки Першої і Другої світових війн.

Особливе місце належить пам'ятці національного значення – архітектурному ансамблю Резиденції митрополитів Буковини і Далмації (нині центральний корпус Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича), внесеної у 2011 р. до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Збудований протягом 1864-1882 рр., за проектом чеського архітектора Й.Главки, він став символом міста, кульмінаційним пунктом його архітектурної еволюції, визначив подальший високий мистецький рівень формування архітектурного середовища. Цікаві дослідження проведені по вивченню історико-культурної спадщини Вишніці, Сторожинця і Хотина, внесених до Списку історичних населених місць України [25]. Це копії історико-архітектурних опорних планів, багатий ілюстративний матеріал у вигляді фото, листівок і гравюр окремих об'єктів, картографічні схеми, цікавий історичний матеріал, в тому числі по Хотинській фортеці, яка являється визначною пам'яткою фортифікаційного зодчества [26].

У центрі уваги редколегії та робочої групи Хмельницької області – підготовка і видання першої частини тому Зводу по м. Кам'янець-Подільський. У місті збереглися історико-культурні об'єкти різних періодів – від енеоліту та епохи пізньої бронзи-раннього заліза, Магдебурзького права, Національно-визвольної війни сер. XVII ст., Української революції поч. XX ст. – до сьогодення, пам'ятки і пам'ятні місця, пов'язані з Устимом Кармелюком, Б.Хмельницьким, С.Петлюрою, Є.Петрушевичем, І.Огієнком, цілою плеядою відомих українських культурних діячів. На початку XX ст. м. Кам'янець-Подільський – державний і політичний центр Директорії Української Народної Республіки, культурний і науковий осередок, де був заснований один із перших українських університетів. Перлиною міста є Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець», на території якого понад 150 пам'яток архітектури XIV-XIX ст., у тому числі унікальна інженерна споруда, яку деякі дослід-

ники пов'язують із римською присутністю в II ст. в цьому регіоні. За унікальним поєднанням ландшафту та архітектури заповідник не має собі подібних ні в Україні, ні за її межами, частина його території номінується до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО як «Культурний ландшафт каньйону в м. Кам'янець-Подільський». Упродовж 2010 р. досліджено і описано 2300 із всього загально 5000 археологічних об'єктів, підготовлено понад 2700 статей про пам'ятки історії, у тому числі, пов'язаних з голодомором 1932-33 років, голокостом та похованнями воїнів, що загинули під час виконання інтернаціональної місії за кордоном, 460 – про пам'ятки архітектури та містобудування [27].

Однією з причин повільної підготовки тому Зводу по Львівській області в 2010 р., на думку керівника авторського колективу, доктора історичних наук, академіка НАН України С.П.Павлюка, є відсутність фінансування. Але незважаючи на ці обставини підготовлений рукопис тому по м. Львів, який містить 206 статей про пам'ятки археології, 251 – історії, 890 – архітектури і містобудування, 40 – науки і техніки, 457 кольорових, 219 чорнобілих фото, 79 репродукцій історичного малярства та графіки, 231 план, карт і схем [28]. Позитивні зрушення слід відзначити у дослідженні пам'яток монументального мистецтва в Житомирській області, де готується окремий випуск «Пам'ятки монументального мистецтва Житомирщини» [29].

Проведений значний обсяг роботи по підготовці тому Зводу по м. Севастополю, до якого включені 939 статей про пам'ятки всіх видів, 414 ілюстрацій, картографічний матеріал. На жаль, завершальна фаза підготовки видання наштовхнулася на низку проблем, пов'язаних із згортанням роботи головної редакції Зводу і відсутністю фінансування. Значну увагу по обстеженню пам'яток Кримського півострову, підготовці Зводу приділяє Науковий центр історико-краєзнавчих досліджень і Зводу пам'яток України по АР Крим спільно з Кримським філіалом Інституту археології НАН України, Таврійським національним університетом ім. В.І.Вернадського. Залучення до роботи фахових спеціалістів стало важливою передумовою підготовки на високому професійному рівні вступних матеріалів до тому по всіх видах пам'яток, більшість статей про пам'ятки історії, які пройшли відповідне рецензування. Але перед укладачами стоять завдання по підготовці картографічного і ілюстративного матеріалів, створення бібліографічного науково-довідкового покажчика.

Таким чином, підготовка «Зводу пам'яток історії та культури України» значною мірою сприяла активізації науково-пошукової роботи по вивчен-

ню і дослідженню культурної спадщини України, актуалізувала проблему збереження культурного надбання, поглибленого вивчення і популяризації історичного минулого, пам'яток історії та культури, їх органічного включення в суспільне життя. Робота над глобальним за своїм характером і обсягом науковим виданням сприяла проведенню інвентаризації всіх історико-культурних об'єктів, включенню їх до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, який являється охоронною грамотою для кожної пам'ятки. «Звід пам'яток історії та культури України» – наукова база для Державного реєстру нерухомих пам'яток України, створення автоматизованої бази даних про всі об'єкти.

Робота над Зводом стимулювала розвиток краєзнавчого і пам'яткоохоронного руху в Україні, дала активний поштовх науковим дослідженням, сприяє пробудженню патріотичних почуттів, національної свідомості та державницької ідеології українського народу, без чого не може

існувати незалежна держава. Завдання проекту – зробити національну культурну спадщину надбанням кожної людини, компонентом історичної пам'яті, оскільки в епоху глобалізації історико-культурна спадщина – основа самоідентифікації, своєрідна платформа для формування нового культурно-історичного ландшафту країни.

Підготовка «Зводу пам'яток історії та культури України» має стати конкретним втіленням гуманітарної політики держави. Продовження і завершення цієї грандіозної роботи, аналогів якої немає у світі, можливе лише за умови включення її до загальнонаціональної програми в галузі культури з відповідним фінансуванням, забезпечення центральних та місцевих органів охорони культурної спадщини кваліфікованими кадрами – археологами, істориками, архітекторами, мистецтвознавцями, реставраторами та іншими спеціалістами, об'єднання зусиль державних пам'яткоохоронних органів і громадських організацій.

Джерела та література

1. Закон України «Про охорону культурної спадщини» // Правова охорона культурної спадщини. Нормативна база. Зб.документів (2- видання). – К.: Видавництво «ХІК», 2006. – С.158.
2. Симоненко І.М. Меморіальний простір України: кризовий стан та шляхи оздоровлення // Стратегічні пріоритети. - 2009.- №4 (13). – С.53.
3. Методические рекомендации для подготовки томов «Свода памятников истории и культуры народов СРСР» по Украинской ССР. – К.,1981. – С.4.
4. Методические рекомендации для подготовки томов «Свода памятников истории и культуры народов СРСР» по Украинской ССР. – К.,1981. – С.5.
5. Методические указания по подготовке Свода памятников истории и культуры СРСР. – Вып.3. – М.,1972; Вып.7. – М., 1975.
6. Горбик В.О. Багатотомний «Звід пам'яток історії та культури України» – наукова база складання Державного реєстру нерухомих об'єктів історико-культурної спадщини // Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – С. 97.
7. Режим доступу: <http://sias.ru/institute/departments/35.html>
8. Тарутінова І. Пам'ятки Києва в цифрах // Культурна спадщина Києва: дослідження та охорона історичного середовища. – К.: Вид-во «АртЕх», 2003. – С.5-6.
9. Автоматична база даних пам'яток по м. Києву // Київський науково-методичний центр по охороні, реставрації та використанню пам'яток історії, культури і заповідних територій.
10. Державний реєстр національного культурного надбання (пам'ятки архітектури та містобудування) // Пам'ятки України. – 1999. – № 2–3. – С. 7–28.
11. Поточний архів Центру Зводу пам'яток історії та культури України (далі – ПА ЦЗПК України) Інституту історії України НАН України. Рецензія на статті історичної частини тому «Звід пам'яток історії та культури України. Дніпропетровська область».
12. ПА ЦЗПК України Інституту історії України НАН України. Звіт про роботу обласної редколегії тому «Дніпропетровська область» в 2010 р.
13. Поточний архів Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури і туризму України (далі – ПА НДІПОД). Перелік пам'яток історії та монументального мистецтва по Донецькій області, пропонувані до занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категорією місцевого значення (проект). – 2007.
14. ПА НДІПОД. Висновки щодо «Переліку пам'яток історії Луганської області, пропонувані до занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категорією місцевого значення»; Рецензія на «Перелік пам'яток історії Запорізької області, пропонувані до занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категорією місцевого значення»; Пам'ятки історії та монументального мистецтва Луганської області. Каталог-довідник. – К., 2007. – С.123.
15. ПА НДІПОД. Рецензія на «Перелік пам'яток історії Донецької області, пропонувані до занесення до Державного реєстру неру-

хомих пам'яток України за категорією місцевого значення»; Рецензія на «Перелік пам'яток історії Сумської області, пропонувані до занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категорією місцевого значення».

16. Наш край у XVIII столітті. Матеріали обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції. – Кіровоград, 2003; Пивовар А.В. Поселення задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII століття. – К., 2003.

17. ПА ЦЗПК України. Рецензія на Словник пам'яток історії та культури України по Вінницькій області.

18. Історико-культурні заповідники України: Довід. вид. – К: Вид-во «Фенікс», 2007. – С. 36-37.

19. ПА НДІПОД. – Перелік пам'яток історії та монументального мистецтва по Тернопільській області, пропонувані до занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категорією місцевого значення (проект). – 2007.

20. Енциклопедія українознавства. – Т.5. Львів, 1996. – С.1650; Дзиря Я. Збаразька облога // ЕГУ. – Т.3. – К.: Наук. думка, 2005. – С.301.

21. Стецюк В. Обстеження Борщівського району екологічною експедицією «Дністер» у 1991-1993 рр. // Літопис Борщівщини. Науково-краєзнавчий збірник. – Вип.6. – Борщів, 1994. – С. 48-49.

22. ПА ЦЗПК України. Звіт про роботу відділу «Обласна редколегія тому Зводу пам'яток історії та культури» Івано-Франківської області у 2010 р.

23. Режим доступу: <http://ua-reporter.com/novost/24487>.

24. ПА ЦЗПК України. Звіт про роботу відділу «Обласна редколегія тому Зводу пам'яток історії та культури» Чернівецької області у 2010 р.

25. Список історичних населених місць України (міста і селища України) // Правова охорона культурної спадщини. Нормативна база: Зб. документів (2-видання). – К.: Вид-во «ХІК», 2006. – С.391 – 392.

26. Хотинщина. Історичний нарис. – Чернівці, 2002; Буковина. Історичний нарис. – Чернівці, 1998.

27. ПА ЦЗПК України Інституту історії України НАН України. Звіт про роботу Хмельницької обласної редколегії за 2010 р.

28. ПА ЦЗПК України Інституту історії України НАН України. Інформація про стан підготовки «Зводу пам'яток історії та культури України. «Львівська область». Книга «Місто Львів». Т.1. упродовж 2010 р.

29. ПА ЦЗПК України. Звіт про виконання плану підготовки тому Зводу пам'яток історії та культури України по Житомирській області за 2010 р.

30. Прибега Л.В. Історико – типологічні особливості пам'яток оборонної архітектури України XIII–XVIII ст. // Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. Вип.2. – К., 2006. – С. 247.

31. ПА ЦЗПК України. Рецензії на матеріали до тому Зводу по АР Крим.

32. Енциклопедія історії України. – Т.1. – К.: Наук. думка, 2003. – С.206– 207.

Галина Денисенко

Підготовка «Свода пам'яток історії та культури України»

В статті освещается история и современное состояние масштабного проекта в культурной сфере – подготовка фундаментального 28-томного издания «Свод памятников истории и культуры Украины», основы Государственного реестра недвижимых памятников Украины. Анализируются организационные мероприятия, научные основы издания, проблемы исследования и охраны недвижимых историко-культурных объектов в различных регионах Украины.

Ключевые слова: *памятники, культурное наследие, недвижимые историко-культурные объекты, регион, Свод памятников истории и культуры Украины, Государственный реестр недвижимых памятников Украины.*

Galyna Denysenko

The preparation of «The Register of the historical and cultural monuments of the Ukraine»

The history and modern condition of the large scale project in the cultured sphere – the preparation of the fundamental edition in the 28 volumes «The Register of the historical and cultural monuments of the Ukraine» – the base of the State register of the immovable monuments of the Ukraine are highlighted in this article. The main measures, scientific bases of the edition and problems of the study, protection of the immovable history-cultural objects in the different regions of the Ukraine has been considered.

Key words: *monuments, cultural heritage, immovable history-cultural objects, region, «The Register of the historical and cultural monuments of the Ukraine», the State register of the immovable monuments of the Ukraine.*